

10 Multikulturalismus

Úvod

Multikulturalismus na konci 20. století představoval jedno z ústředních témat politické filozofie a sociální teorie vůbec. Jeho vzestup reagoval na změněnou sociální realitu (nejenom západního) světa dané doby. Tato realita byla v řadě humanitních a společenskovedních oborů postupně zachycena v rámci jejich dvou tzv. **obratů – kulturního a globálního**. První z nich byl zaznamenán již na začátku poslední čtvrtiny 20. století, druhý pak v jeho posledním desetiletí. Kulturní obrat přinesl růst zájmu o kulturu jako důležitý faktor tvorby individuálních a kolektivních identit, tedy jako sociální fenomén, jenž má významné politické souvislosti. Globální obrat reagoval na komplexní proces globalizace, který kromě ekonomických a politických změn zahrnuje i změny v oblasti kultury, kde důležitou úlohu mají problémy vztahů jednotlivých kultur, resp. jejich nositelů. Hovoříme-li o kulturách, je odkazováno jak na kultury národní, tak i na kultury různých menšin nebo na velké celky, které bývají vymezovány jednak geograficky či politicky (např. evropská nebo čínská kultura), jednak nábožensky (např. křesťanská nebo konfuciánská kultura).

10.1 Místo multikulturalismu v politické filozofii a jím řešené hlavní otázky

Ústředním tématem multikulturalismu je otázka podob soužití nositelů různých kultur. Nejedná se o téma, které by bylo bezprecedentní, naopak se mu v historii (mj. v souvislosti s otázkou tolerance a respektu k náboženské odlišnosti) dostávalo určité pozornosti, a to např. během éry humanismu a renesance v Evropě. Nicméně uvedená otázka dostala řadu nových a naléhavých podob a jejich souvislostí ve vazbě na rozvoj demokracie (otázka způsobu pojetí lidských práv) nebo globalizace, která se projevuje rostoucí migrací a intenzivními vazbami, jež mají nejednou formu vzájemné závislosti, mezi částmi světa, které dříve byly jen ve velmi omezeném (pokud vůbec) kontaktu.

K nastolení otázky kultury napomohla koncem minulého století kromě jiných také skutečnost, že kultura, resp. soužití různých kultur, přestávalo být chápána jako vydatný zdroj možných konfliktů, s nímž měla nejenom západní civilizace mnoho neblahých zkušeností (zejména nacionalismus a jeho krajní podoby zneužitě v době před oběma světovými válkami). S ubíhajícím časem bylo dobře možné široce diskutovat realitu společností vymezených národními státy jako složitější, než aby bylo adekvátní uvažovat o v zásadě etnicky a kulturně jednodušších společenstvích. Jiným zdrojem popularity kultury jako politického tématu se stalo zklamání z omezených možností řešit sociální problémy pomocí ekonomické redistribuce. Sociální státy spoléhající se na relativně štědré transfery byly sice v mnoha ohledech úspěšné, přesto však zaznamenávaly např. výrazné problémy s integrací přistěhovalců nebo rostoucím oslabováním sociálních vazeb, které se podepisovalo na vzestupu dobrovolné i nedobrovolné sociální exkluze některých skupin a postupující celkové atomizace společnosti.

Probírat multikulturalismus s ohledem na vztahy mezi etniky nebo náboženstvími je bezpochyby namístě, přesto je takový záběr potřeba označit za neúplný. Multikulturalismus nachází své uplatnění také v úvahách o genderových vztazích, vztazích mezi generacemi, pozici zdravotně handicapovaných nebo příslušníků sexuálních menšin. Jinak vyjádřeno, multikulturalismus je perspektiva, která nastoluje otázku další **demokratizace demokratických společností** tak, aby nerozvíjely jen demokracii většinovou, v níž menšiny budou vždy na okraji, tj. spíše přehlížené, nebo dokonce diskriminované.

Multikulturalismus se dlouhodobě ukazuje jako velmi praktické (ve smyslu reálné a blízké každodennímu životu) téma. Může proto být tematizován nejenom např. na úrovni obecných úvah o spravedlnosti, ale jeho předměty zájmu jsou evidentní a naléhavé ve sférách, jako je **vzdělávání**, sociální politika či pracovní právo. Vedle dimenze (národního) **státu** lze multikulturalismus vztahovat také k menším jednotkám, jako jsou **komunity a sousedství**. Vedle toho se nabízí bez přehánění obrovský prostor pro debatu o vztazích kultur a jejich nositelů na **nadnárodní úrovni**, a to včetně úrovně globální.

Tak jako v případě jiných přístupů, v nichž se setkávají nebo alespoň paralelně vyskytují příspěvky zaměřené převážně **empiricky** a analyticky a příspěvky změřené především **normativně**, nastávají někdy určitá nedorozumění. Aby jim bylo možné předcházet, je vhodné zohledňovat, kdy je multikulturalismus probírán jako něco, co můžeme označit jako současný stav či vývojový trend, a kdy se pod tímto označením skrývá naopak ideální stav – cíl, k němuž je vhodné směřovat.

Hovořit o multikulturalismu v druhé polovině druhého desetiletí 21. století je svým způsobem náročnější úkol, než tomu mohlo být koncem 20. století. Na jedné straně je zřejmé, že téma soužití různorodých skupin je neméně relevantní než dříve. Na druhé straně je ovšem evidentní, že téma může být přijímáno jako konfliktní, a možná až kontraproduktivní. Multikulturalismus ostatně čelil různým **námítkám** od svých počátků. Jeho kritikové argumentovali především údajnou jednostranností multikulturalismu, který se orientuje jen na rozdíly a přehlíží potřebu integrace společností.

Zmíněný argument ale může být snadno vyvrácen poukazem na rozhodující představitele filozofického multikulturalismu konce 20. století (Taylor, Kymlicka) s jejich důrazem na rovnováhu mezi uznáním zvláštností a rozvíjením sdíleného, a hlavně univerzálních práv a povinností všech občanů. Polemika vedená s multikulturalismem totiž nejednou pracuje s různými dezinterpretacemi tohoto myšlenkového proudu. Tímto konstatováním ale nemá být řečeno, že se multikulturalismus coby filozofický směr s mnoha variantami nemůže stávat předmětem kvalifikované kritiky. To stejné platí rovněž o pokusech o aplikaci multikulturalismu v různých oblastech veřejného života, jako je např. vzdělávací politika.

Filozofický multikulturalismus má své kořeny v **polemice mezi komunitarismem a liberalismem**. Ta se rozvinula v osmdesátých letech 20. století nad otázkou povahy skutečné podoby svobody lidí. Ve zkratce vyjádřeno, zatímco liberalismus dlouhodobě zdůrazňuje hodnotu svobody autonomního jednotlivce, komunitarismus považuje svobodu jednotlivce za podmíněnou existencí dobře fungujícího společenství.

Politický liberalismus navazuje zejména na Johna Locka a některé představitele osvícenství. Svou představu o svobodě formuluje negativním způsobem (Berlin, 1999). Jednotlivec v ní je popsán jako racionální bytost hledající vlastní prospěch. Dosáhnout svých cílů může ve chvíli, když není ve svém snažení nijak omezován zvenčí, což ústí v požadavek omezené možnosti státu zasahovat do života lidí. Liberalismus má univerzalistický charakter v tom smyslu, že jeho ústředním požadavkem je poskytnutí stejných výchozích podmínek pro úspěch všem lidem, což v praxi znamená odhlížení od specifík jednotlivců (hledisko genderu, etnicity, socioekonomického zázemí, náboženství apod.).

Oproti liberalismu zdůrazňuje komunitarismus svobodu pozitivní. Ta je definována nikoli jako svoboda „od něčeho“, ale „k něčemu“. Svoboda je dosahovaná prostřednictvím sdílení a rozvíjení určitých vybraných hodnot. Hodnoty pak nejsou otázkou volby nezávislého jednotlivce, jsou naopak sdíleny v konkrétním společenství, komunitě. Brát jako základ sociálního života jednotlivce je zavádějící, neboť jednotlivec je vždy zakotven v pospolitosti. Komunita je předpokladem vzniku a rozvoje jedinečné lidské bytosti, proto předchází jednotlivce, a ne naopak. Komunitarismus se tudíž vymezuje vůči stavu vysoce individualizované až fragmentované společnosti.

Komunitarismus se původně rozvinul v Severní Americe, jeho polemika s liberalismem se posléze rozšířila i do Evropy a jiných částí světa. Právě z ní vyrůstající zájem o specifické společenství stál u zrodu filozofického multikulturalismu. Jak bude prostřednictvím Charlese Taylora ukázáno níže, debata mezi oběma směry nachází své plodné vyústění v kompromisních závěrech, do nichž jsou zapracovávány podněty z obou táborů.

Multikulturalismus může být chápán jako reakce na některé formy nespravedlnosti a útlaku v minulosti, které spoluformovaly současnou podobu společnosti, i na trendy z poslední doby které nastolují nové podmínky a podněty pro re-definici demokracie. Příkladem první uvedené kategorie jsou kolonialismus a moderní nacionalismus, druhá je pak ovlivňována zejména procesy pokračující individualizace a globalizace.

10.2 Téma uznání a autenticity

Ústředním pojmem pro multikulturalismus se stalo **uznání** (angl. recognition). Jeho patrně nejznámější zpracování najdeme u Taylora. Uznání se odehrává jednak intersubjektivně ve sféře blízkého (intimního), jednak ve sféře veřejné (politické). Obě sféry a jejich problémy jsou propojeny. Podle uvedeného autora trápí moderní společnost tři hlavní skutečnosti, jež se společně stávají příčinami její krize (Taylor, 2001). Jedná se o v první řadě o příliš silný subjektivismus přecházející v narcismus spojený s absencí sdílených nadosobních hodnot. Druhou potíží je primát ekonomického (ekonomizujícího) uvažování, kdy mezi možnými typy racionality, kterou lidé využívají, vysoce převládá instrumentální rozum. Konečně třetím zásadním neduhem je krajní stupeň privatizace sociálního života; ta blokuje možnost úspěšného sdružování lidí v rámci občanské společnosti.

Všechny právě uvedené skutečnosti můžeme spojit s rozbořením dialogického založení člověka. Lidé žijí, jak to Taylor charakterizuje, uvnitř sítí rozprav, jež jsou formovány sociálními vztahy v rámci pospolitosti. Stupnici hodnot si neurčuje sám jedinec, totéž platí o celé jeho identitě. Sami sebou se nestáváme v izolaci, ale jediné díky druhým lidem, kteří hrají role našich protějšků. Identita není záležitostí čistě osobních rozhodnutí. Chceme-li porozumět vybranému člověku, musíme brát ohled na jeho společenství a v něm pěstovanou kulturu. To nic nemění na tom, že jednotlivec nejenom v moderní éře potřebuje svou identitu rozvíjet také vědomě.

Taylor (2001) rozpracovává témata niternosti a sebeuvědomění. Hodnotu autenticity definuje jako schopnost realizovat vlastní způsob existence. Pro prožívanou autenticitu je potřebné získat rovněž uznání ze strany ostatních. Opakem uznání je **zneuznání** (angl. misrecognition), které je právem vnímáno jako zlo, vyloučení z pospolitosti a zprostředkovaně také jako možná překážka sebezpřijetí. Pro dobré pochopení pojmu uznání jej Taylor (2004) srovnává s jiným (příbuzným) pojmem čest. Rozdíl mezi nimi spočívá ve skutečnosti, že čest jako zvláštní výsada bývá přiznávána jen (nemnoha) vybraným členům společenství, kdežto uznání je univerzálním nárokem.

Co vše a jak může/má být tedy uznáno? Podle Taylora je předmětem uznání obecně lidské včetně souboru rovných práv a povinností. Tuto rovinu autor nazývá **politikou universalismu**. **Politika difference** podle něj naopak zahrnuje (univerzální) uznání odlišností. Velmi důležitá je také skutečnost, že uznání jedinečného zahrnuje uznání specifík jednotlivců i skupin. Právě politika difference je ztělesněním Taylorovy teorie multikulturalismu.

10.3 Multikulturalismus ve vzdělávání

Tato část je zaměřena přehledově. Upozorňuje na relativně širokou škálu konkrétních možností aplikovat důležité zásady multikulturalismu na poli vzdělávání. Oblast vzdělávání je totiž vždy nejenom sférou, kde se předávají a rozvíjejí poznatky a dovednosti, ale také rozvíjí (sociální) identita jeho účastníků.

Multikulturalismus můžeme chápat jako soubor podnětů navazujících na výzkumy provázanosti podoby **vzdělávacích systémů a sociální stratifikace**, které se rozvinuly zejména od šedesátých do osmdesátých let 20. století. Ukázaly na limity představ o meritokratické společnosti, v níž všichni mají rovné příležitosti uspět na základě svého výkonu daného talentem a snahou. Multikulturalismus znovu poukazuje na problematiku různě znevýhodněných skupin ve vzdělávání a podtrhuje úlohu oblasti vzdělávání v distribuci příležitostí. Ukazuje se význam multikulturalismu pro analýzu a tvorbu veřejných politik, které ovlivňují podobu vzdělávání.

Multikulturalismus zasahuje rovněž do vzdělávání orientovaného na **rozvojovou problematiku**. Orientuje se na problémy stavu globalizovaného světa s ohledem na cíl udržitelnosti v nejrůznějších významech tohoto pojmu. Zohledňováno je mj. téma globálních nerovností a možností je překonávat (požadavek globální spravedlnosti). Zde je rozvíjeno vědomí provázanosti, vzájemné závislosti a i sdílené odpovědnosti různých oblastí světa za podmínky existence lidí i přírody. Multikulturalismus je v této rovině součástí **občanského vzdělávání**. Nejinak je v následujícím případě.

Multikulturalismus si klade za cíl zvyšovat schopnost respektu vůči odlišnému, překonávat stereotypy, předsudky, nejružnější formy xenofobie a rasismu. Jednou z možností konkretizovat multikulturalismus v oblasti vzdělávání je rozvoj **interkulturního dialogu**. Pod tímto pojmem se skrývá navazování kontaktů mezi vzdělávacími a výzkumnými institucemi, které mohou pracovat na řešení společných úkolů a projektů, organizovat nejružnější výměny apod. Svěbytným činitelem jsou v probírané oblasti kulturní instituce a mezi nimi média a jejich schopnost zprostředkovávat poznání tradic a současného způsobu života lidí zakotvených v různých kulturách. Lze ještě doplnit, že „setkávání“ nositelů různých kultur se může odehrávat rovněž skrze společné aktivity, sdílené zážitky za podpory schopnosti spolupráce. Ty by měly posilovat schopnost dívat se na svět (i sebe samotného) očima druhých.

10.4 Kritika multikulturalismu

Vedle již uvedené či alespoň naznačené podoby kritiky multikulturalismu je možné zmínit minimálně tři další výtky adresované tomuto směru. První se týká jeho malé ambicióznosti. Multikulturalismus sice správně poukazuje na znevýhodněnou pozici některých skupin ve společnosti, nicméně zůstává spíše u uvědomění si problémů. Rozdíly jsou identifikovány a některé z nich uznány. Tam, kde narážíme na nespravedlnosti spojené s nerovným sociálním postavením, je upřednostňována otázka kultury před řešením sociálních problémů. Tímto přílišným důrazem na kulturu multikulturalismus v důsledku některé problémy řeší jen zdánlivě, ve skutečnosti je však konzervuje (např. Deanová, 2014, s. 140 a násl.). Ve zkratce bychom mohli říci, že politika uznání zastihuje politiku přerozdělování (k této otázce viz Fraserovou v polemice s Honnethem, 2004).

Jako pokus nejenom o smíření, ale i propojení a vzájemné posílení snahy o kulturní uznání a sociální spravedlnost lze chápat tzv. **kritický multikulturalismus**.

Jedním z průvodních jevů aplikace multikulturalismu může být nezamýšlený trend ke stereotypizaci, kdy je např. příslušník vietnamské menšiny žijící v České republice nahlížen primárně přes svou etnickou příslušnost a nikoli přes své individuální charakteristiky. Jinými slovy vyjádřeno, multikulturalismus je schopen pracovat spíše s kolektivními identitami, jež mohou být pouze předpokládáné, než s identitami jednotlivců.

Poslední uvedená námitka se vztahuje k otázce vzdělávání, resp. kurikula. Velkým důrazem na rozdíly může být podkopána integrační role vzdělávání i jeho celkový smysl. Místo **relativismu** by kultivaci společnosti i ve formě rozvoje solidarity prospěl rozvoj klasického vzdělání opřené mj. o znalosti západní filozofie a umění, které zprostředkovává nejenom porozumění mezi lidmi, ale rozvíjí i kritické myšlení, jež umožňuje společně hledat dobrá řešení problémů soužití různorodých skupin (např. Nussbaum, 2000, s. 50 a násl.). Multikulturalismus se tím, že zpochybňuje zvláštní hodnotu kánonu západní kultury, dopouští chyby. Rozvoj klasického vzdělání nevede k posilování „monokulturnosti“, ale je předpokladem k naplnění cílů, které si multikulturalismus sám vytkl, totiž pokračující rozvoj skutečného humanismu.

Shrnutí kapitoly

Multikulturalismus reaguje na proměny soudobých společností a konfliktů v nich. Je spojován se snahou upozornit na limity liberální demokracie postavené na vládě většiny. Důraz na kulturu a skupinovou identitu se ukazuje jako současně nosný i problematický přístup, proto hlavní multikulturalismu neopouští základy liberálního pohledu na společnost. Multikulturalismus se vyslovuje k problémům na úrovni národní i globální.

Doporučená literatura

HRUBEC, Marek. *Od zneuznání ke spravedlnosti: kritická teorie globální společnosti a politiky*. Praha: Filosofia, 2011. ISBN 978-80-7007-362-9.

TAYLOR, Charles. *Etika authenticity*. Praha: Filosofia, 2001. ISBN 80-7007-150-8.

TAYLOR, Charles, Amy GUTMANN, Anthony APPIAH, Jürgen HABERMAS, Steven C. ROCKFELLER, Michael WALZER, Susan R. WOLF a Pavel BARAN. *Zkoumání politiky uznání: multikulturalismus*. Praha: Epoque, 2004. ISBN 80-86328-64-3.